

ПЕРСПЕКТИВИ ПРЕД ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ ПРИ ПРЕХОДА КЪМ ИНФОРМАЦИОННО ОБЩЕСТВО

Александър Гънгов

СУ “Св. Климент Охридски”, Философски факултет
София 1504, бул. Цар Освободител 15
gungov@sclg.uni-sofia.bg

Резюме: В доклада се прави кратък обзор на двете фази на индустриалното общество — производителната и консуматорската. Направените при това констатации се използват за очертаване на следващата обществена епоха — информационното общество, което е показано като пост-консуматорско. Централно място в изложението заема сравнителният анализ на висшето образование в трите споменати епохи. Основният извод, който се налага, е, че в информационното (пост-консуматорското) общество образованието се характеризира със специфика, която не е присъща нито на една от фазите на индустриалното общество.

Ключови думи: информационно общество, висше образование, производително общество, консуматорско общество, пост-консуматорско общество, информационни индивиди

В експозето си на Националния семинар „Глобализацията и информационното общество“ на 10 март 2009 г. проф. Бърнев отправя предупреждение срещу прекалено оптимистичните очаквания спрямо информационното общество: „Информационното общество не бива да се идеализира. Владеещите информацията ще манипулират хората и ще налагат волята си. Ще има хора изпаднали от обществото. Ще се развие информационна престъпност и вандализъм. Има опасност от цялостно проследяване на дейността на хората.”¹ Именно този отрезвяващ тон ще послужи като основа за настоящия доклад, когато говорим за мястото на висшето образование в информационното общество.

Ще започна с нахвърляне на няколко щрихи относно това какво ще разбирам под информационно общество. Отново ще се съотнеса с проф. Бърнев, който исторически помества информационното общество след аграрното и индустриалното общество и отбелязва, че докато при индустриалното общество основната ценност е капиталът, то в информационното общество най-ценна става информацията; съответно онези, които са владели капитала в предходното общество са притежавали действителна власт, а в новата епоха онези, които владеят информацията, са във властова позиция.² Според друга теза, която ще ползваме при нашия

¹ Петър Бърнев, „Световната криза и информационното общество“, Национален семинар „Глобализацията и информационното общество“, 10 март 2009 г., с. 2.

² Петър Бърнев, „Световната криза и информационното общество“, с. 1-2.

анализ, информацията не е просто преобладаващият продукт на потребление, тя се е превърнала едновременно в производствен ресурс и в стока на потребление. В съвременните информационни взаимодействия тя е едновременно производствена линия и дистрибуторска мрежа.¹

За да се опитам да очертая спецификата на информационното общество ще спомена за разликата, която Зигмунт Бауман прокарва между производително и консуматорско общество в рамките на индустриалното общество. Според него основният принцип на първото е производството, а на второто — потреблението, базиращо се най-вече на изкуствено създадени потребности. Подобна теза не е просто тавтология, следваща наименованието на всяка от горните обществени уредби. Това е необходимо и полезно разяснение, подчертаващо различните насоки на развитие на тези фази на обществото. Несъмнено и в двете съществува както производство, така и потребление, но в първия случай от “гражданите” (навсякъде терминът „граждани” е в кавички) се е очаквало главно да посветят живота си на производството, което ще им осигури достоен начин на живот, а във втория те са поощрявани да използват по най-пълноценен начин предоставените им възможности — възможностите да консумират.² И двете обществени епохи преобладаващото мнозинство от населението е пребивавало в идеологическа илюзия относно социалната среда, в която живее, и относно собственото му място в нея. Докато в производственото общество цялото внимание се е съсредоточавало върху стоките и парите, които са се привиждали в тайнствена светлина, придаваща им ценност, то в консуматорското общество отделният индивид се описва като източник на свободен избор, от който зависи не просто каква бира ще пие и какъв прах ще сипва в автоматичната си пералня, но и каква кариера ще си избере, къде ще живее и, изобщо, какъв начин на живот ще води. И в двете схеми се изпускат много важни елементи, което гарантира превратна предства за съответната ситуация. В производителното общество всъщност зад стоките, услугите и парите, които ги измерват и служат те да бъдат придобивани, се крият най-обикновени обществени отношения на труд, частично заплащане на труда и значително безвъзмездно присвояване на труда без заплащане, известно като експлоатация. Освен това тук се създава и непрекъснато нараства господството на тези, които присвояват труда, над онези които го полагат. В консуматорското общество, от друга страна, свободният избор, позволяващ безпрепятствено да разполагаме със стоки и услуги и, в крайна сметка, да избираме дори собствената си идентичност, всъщност прикрива своята противоположност — пълната зависимост. Защото преди да се възползваме

¹ M. Hardt and A. Negri, *Empire* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001), p. 298.

² Вж. Z. Bauman, *Consuming Life* (Cambridge, UK: Polity Press, 2007).

като свободен консуматор (субект) от пазара на стоки и услуги, ние е трябвало да се продадем като стока на пазара на труда. Или както Бауман пояснява: „Съдбата на *стоковия фетишизъм* е да скрива човешката, прекалено човешката субстанция на обществото на производителите. Предназначението на *фетишизма на субектността* е да скрива стокосвата, прекалено стокосвата реалност на обществото на *консуматорите*.“¹ С други думи докато производителите са в състояние на плен на силните на деня, маскирано от стоково-паричните отношения, то консуматорите са в плен на пазара, маскиран като свободен избор.

Различават се и начините на контрол в двете общества. В първия случай това се осъществява чрез повсеместен надзор и принуда, докато във втория случай надзорът и принудата са заменени с доброволно предприемане на определени действия, които се възприемат като привлекателни. За описването двата различни начина на контрол Бауман използва термините паноптикум и синоптикум. При паноптикума е налице център/центрове, които надзират производителите и им подават команди, които е задължително да се следват, за да се поддържа реда. При отклонение от командата следват санкции. При синоптикума множеството на консуматорите е втрещено в даден център, откъдето не идват команди, а се предоставят привлекателни, дори съблазнителни, примери, които лесно могат да бъдат следвани. Двата подхода се различават не само по направлението на наблюдението, съответно от центъра към периферията и от периферията към центъра, но и по своя обхват. При паноптикума, присъщ на производителното общество, стремежът е колкото се може повече индивиди от населението да бъдат обхванати от контрола. При синоптикума всеки (или почти всеки) се стреми да участва, бърза да се наслади на възхитителното зрелище и да се включи в съблазнителното представление. Обаче контролът на консуматорското общество извършва подбор, а по-точно, дискриминация на жадуващите за свободна изява (чрез консумация) зрители и актьори. Знакът VIP вече не се отнася само за дипломатите и политиците, получаващи безпрепятствен достъп до чуждестранните летища. Много по-съществени стават тъй наречените VIP клиенти, които са способни да допринесат съществено за дадена фирма или даден бранш и поради това се радват на специално отношение и получават несравними възможности в сравнение с останалите консуматори, т.е. са по-свободни от останалите свободни „граждани“. Следват заможните клиенти, чието ветрило от възможности е също достатъчно обширно, така че те да не изпитват никакви ограничения. След това идват редовите клиенти, т.е. масовите консуматори, чиито възможности въпреки че доста са поорязани по дефиницията остават свободни. Накрая се нареждат

¹ Z. Bauman, *Consuming Life*, p. 14.

онези, които не могат да се нарекат консуматори, просто защото финансовите възможности не им позволяват. Това са декласираните елементи, за които остава само отблясъкът на зрелището, но на което те не могат да се насладят, а камо ли да вземат участие в консуматорския пир на избраните. Те са извън обществената класация по един много специфичен начин: обществото не се нуждае от тях и те са му в тежест не защото изразходват средствата на данъкоплатците под формата на социални помощи и нищо не произвеждат (това не е задължително), а защото са неспособни да консумират и поради това не допринасят за обществения механизъм.¹

Съответно ролята на образованието е различна в двете фази на индустриалното общество. При производителното общество се залага на масовото ограмотяване на населението за да се осигури минималното ниво на трудовите ресурси, необходимо за развиващата се индустрия. Висшето образование е призовано да осигури специалисти за производствения бум, което довежда до разрастване на техническите факултети и появата на нови технически ВУЗ-ове; нарастващото и променящо се стопанство има нужда от икономисти, счетоводители и финансисти; държавното управление изисква юристи и съответно — юридически факултети; просвещенският пиетет към точните науки продължава, но той красноречиво се подкрепя от приложната наука, която се превръща в производствена сила; появяват се първите кълнове на социалните науки, които съвсем скоро разкриват достойнствата си на мощни инструменти за масова манипулация и социално инженерство; производството се нуждае от по-здраво и по-работоспособно население, което съвместно с напредъка на точните науки дава тласък на медицината и на медицинското образование. Общият подем на висшето образование завлича в своята инерция и хуманитарните дисциплини, които продължават да се преподават в Университетите, въпреки че ползата от тях за разрастващото се производително общество не е очевидна. Описаната картина е логично продължение и модификация на възникването на Университетите в Европа: известно е, че появата им е призована да отговори на обществените нужди през късното средновековие. Тъкмо затова първоначално европейското висше образование е изключително насочено практически. Първите факултети са по Теология (теологията, занимавайки се с отвъдни материи, всъщност е отговаряла на най-насъщни жизнени потребности — етически, социални, а като страничен продукт е изпълнявала пропагандистки и манипулативни функции), Право и Медицина. (Фактът, че първият Факултет в Софийския Университет през 1888 г. е Историко-философски не опровергава това правило, а говори за все още неугасналия възрожденски порив сред тогавашния български политически елит и затова, че зараждащата се родна индустрия е могла да

¹ Z. Bauman, *Consuming Life*, p. 26.

подготвя сравнително лесно необходимите й кадри в централноевропейски и руски Университети.)

През периода на производителното общество, който съвпада с възхода на националната държава, грижите за Университетите са приоритет на държавните мъже. Националната държава е заинтересована от разширяването на университетската мрежа, от повишаване качеството на обучението, от научните изследвания, които допринасят за нейното собствено укрепване. Поради това финансирането на висшето образование и науката става държавен приоритет през първата фаза на индустриалното общество. Красноречиво потвърждение на тази тенденция е размерът на професорската заплата в най-стария български Университет, която в началото на 20-ти век е позволявала да се издържа осемчленно семейство. Друг факт от тогавашната ни история, който говори за възможностите на кадрите с висше образование, е традицията българските провинциални учители по онова време да спестяват през време на учебната година за да могат да изкарат лятната си ваканция в центъра на културата — Париж.

В периода на консуматорското общество, в обстановка на свръхпроизводство, нуждата от кадри, поддържащи и разширяващи производството, естествено намалява. ВУЗ-овете получават стимул да подготвят друг тип кадри, съответстващи на новите тенденции. От симбиоза на икономиката и обществените науки се пръкват маркетинголози, имиджмейкъри и PR специалисти. Отново обществените науки дават началото на барометри на общественото мнение, специалисти по предотвратяване и разрешаване на конфликти, по справяне с риска, по стратегическо планиране на бъдещето. Последните дисциплини са стимулирани от галопиращата глобализация; тя поражда и най-причудливи регионални изследвания като започнем с родните югоизточноевропейски изследвания и продължим с всичко, което ни позволява въображението: карибски изследвания, централноазиатски изследвания, пост-колониални изследвания и т.н. и т.н. Много съществени промени настъпват във финансовата подкрепа на Университетите. С разпадането на националната държава и укрепването на най-различни наднационални формирания държавните средства за висше образование стават все по-проблематични. Освен това, създаването на кадри, съдействащи за подържането и разрастването на потреблението не е първостепенна държавна грижа, а най-вече отговорност на корпорациите и на потребителите. В тази насока са действията на британското правителство за трикратно увеличение на и без това високите такси за обучение в Университетите на Обединеното кралство, както и постепенното въвеждане и нарастване на таксите в държавните ВУЗ-ове из целия ЕС. Издръжката на обучението и, донякъде, на научните изследвания става грижа на самите студенти и на големите корпорации. Отново черпейки от британския опит,

можем да споменем за около 50 британски колежа, които в момента са в процес на пълно изоставяне от държавното финансиране поради нерентабилност. На помощ ще им се притекат частни спонсори, които ще поемат тяхната издръжка срещу съответните структурни промени. Специалности, факултети и цели колежи, които не са способни да произвеждат кадри, продаваеми на пазара на консуматорското общество, ще бъдат закривани. На тяхно място ще бъдат разкривани звена, готови да обучават специалисти по изредените по-горе дисциплини, както и в други сфери съответстващи на консуматорския начин на живот.

А сега е време да се върнем към информационното общество, което позабравихме, говорейки за двете фази на индустриалното общество. Перспективата, през която ще го разгледаме, е отиване отвъд консуматорството. Отново както при консуматорското общество, където производството не изчезва, а само губи първостепенното си значение, при информационното общество консуматорството не секва напълно, но отстъпва на заден план. Не би било точно, но дори подвеждащо да се смята, че информационното общество се характеризира с преобладаване на консумация на информация. Естествено, че този процес е налице, но той не е определящ за социалната структура и обществените процеси. Ключът към информационното общество трябва да се търси в отпадането на консуматорството като водещ принцип и навлизането на произвеждането на информация и нейното използване (а не консуматорството) като основен двигател на най-новото общество, което може да бъде наречено пост-консуматорско. Бих искал да подчертая, че с оглед анализирането на информационното общество, не би било продуктивно да се съсредоточаваме върху нарастващия обем и достъп до информация или върху техническите и политическите бариера пред свободния достъп до нея. Евентуалното ограничаване на достъпа до социалните мрежи Фейсбук и Туитър в Китай, Латинска Америка и Сирия или пък монополът върху медиите в България **в никакъв случай не са** съществена тема на информационното общество. Както двама от най-неординарните изследователи на съвременното общество — Антонио Негри и Майкъл Хард — подчертават „Икономическата продукция . . . е все повече биополитическа, все повече насочена не просто към производството на стоки, а, в крайна сметка, към производство на информация, комуникация, сътрудничество — накратко казано, към производство на социални отношения и социален ред.“¹ Бих разширил тяхната теза, като кажа, че продукцията не е само икономическа, а социално-политическа, и информацията е не просто един от компонентите на новия тип производство,

¹ M. Hardt and A. Negri, *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire* (New York: Penguin Press, 2004), p. 334.

а е самата субстанция и структура на производството и с това субстанция на обществото. До редовите “граждани” или, по-точно, масови индивиди достигат само отблясъците на информация, защото те самите функционират като информация. Именно затова стават толкова ценни личните данни, въвеждат се закони за защита на личните данни, в които закони има хиляди вратички за изтичане на информация. Всеки от нас е постоянен източник на информация като биосоциален индивид и като биополитически обект на манипулация и въздействие. Освен това реално битие всеки един от нас притежава и виртуално битие на редова статистическа единица. Комбинацията между реалното информационно и виртуално информационно битие на индивида може да бъде наречено “информационен” индивид. Именно обработката на данните на информационните индивиди е двигателят на пост-консуматорското общество, а не безпрепятственият достъп до ключите за сватбата на Кейт и Уилям или свободното поемане на поредната порция от брифинги за бойните действия в Северна Африка заедно със сутрешното кафе, нито пък неограничената възможност да споделим благоговението на френската монахиня, изпитала чудото, извършено от блажения Папа.

Пришествието на пост-консуматорското информационно общество започва с разпадането на колониалната система в Югоизточна Азия и в Африка (с тази подробност, че там пост-консуматорската фаза настъпва само логически а не хронологически, поради фактичката липса на консуматорски отношения в тези държави), с произвеждането на информационни индивиди и информацията като такава за нуждите на хуманитарните операции, държавните заеми, различните концесии и т.н. Пост-консуматорското общество заема позиции и в Централна и Източна Европа след нежните революции с информацията необходима за реституцията, приватизацията, дерегулацията, стабилизационните заеми, а на настоящия етап, за разпределяне и усвояване на европейските фондове. В този момент информационното общество заема позиции и сред близоизточните страни, вследствие на мирните „граждански“ протести, довели до неограничено пренаселяне на болниците и безпрепятствено проспериране на агенциите, съпровождащи „гражданите“ в последния им път. Макар и без революции, а единствено с последователни и неотклонни реформи, пост-консуматорското информационно общество напредва и в най-развитите страни на Европа, както и в останалите държави на индустриалния глобализиран свят.

Сега вече можем да се запитаме какви възможности открива информационното общество пред висшето образование и науката. Несъмнено на обновеното общество ще са му необходими ИТ специалисти и затова факултетите по информатика няма да загубят значението си в обозримо бъдеще. Те обаче ще изпълняват единствено второстепенна помощна функция, докато истинските експерти ще са технолозите, създаващи и

обработващи биосоциалните и виртуални информационни индивиди. Това ще е изискана сплав между статистици, социолози и политолози (а може би за цялостта ще бъде включван и по някой хуманитарий), които ще се занимават със социално инженерство и вероятно ще дадат начало на нови специалности от типа на „Граждански просперитет” и „Обществено-информационно усъвършенстване”. Поради което споменатите специалисти ще просъществуват, но в значително по-ограничен мащаб от днес. Със сигурност ще се запазят традиционните държавно-регулирани специалности като медицина, право и архитектура. Функциите, обаче, на техните специалисти, както и на Университетите, които ги подготвят, ще бъдат променени. Така в медицината ще се отделя все повече внимание на палиативната терапия, т.е. на облекчаване на страданията на терминалните пациенти, страдащи от зависимости, инфекциозни заболявания, депресивни състояния и масово недохранване. Медицинските ВУЗ-ове значително ще увеличат броя на обучаемите в спешната медицина за нуждите на извънредни ситуации, когато възникне необходимост от рехабилитация на маси от биополитически обекти и подобряване на тяхната прогноза за преживяемост от няколко месеца на няколко години, в случай, че това се изисква за информационни цели. Ще бъде въведена и съвсем нова медицинска специализация — прото-евтаназия, която ще съдейства (също в масов мащаб) на „гражданите” без уронване на тяхното достойнство и без нарушаване на техните човешки и граждански права да се пренасят в една по-желана среда, което също ще подлежи на информационно-статистически отчет. Първостепенна задача пред правните Факултети ще бъде обучението на юристи, владеещи до съвършенство техниките на превръщане на „мъртви души” в „живи” и обратно в съответствие с международното законодателство, националните конституции, закони и подзаконовни актове. Друга функция на юристите ще бъде непрекъснато да предефинират границата между правонарушение и норма, което ще осигури гъвкава и динамична информационна среда. Мисията на архитектите и съответните Университети, които ги подготвят, ще се издигне до способността да проектират жилища, административни сгради и бизнес центрове, които да гарантират нагледно съответствието между обитаващите ги биосоциални индивиди и виртуалните индивиди, фигуриращи в информационните отчети, дори, когато разликите възлизат на стотици хиляди или милиони информационни индивиди. От изложеното до тук става ясно, че академични направления като фундаментална наука или хуманитаристика ще останат да съществуват само доколкото могат да съдействат на информационните потоци, но най-вече ще тлеят със затихващи функции като бледи спомени за миналото или като екзотична прищявка на някой ексцентричен информационен спонсор.